

Recensies

Martin Luther, *Erfurter Annotationen 1509 - 1510/11*, herausgegeben von Jun Matsuura, Böhlau-Verlag, Köln / Weimar / Wien 2009, CCLX und 727 Seiten (Archiv zur Weimarer Ausgabe der Werke Martin Luthers, Band 9) (ISBN: 978-3-412-20390-0)

Je moet wel van goeden huize komen, wil het van belang zijn welke boeken je gelezen hebt in de jaren die bepalend waren voor jouw intellectuele en geestelijke vorming. Martin Luther is zonder twijfel iemand die voor eeuwen een stempel gedrukt heeft op geloof en theologie. Daarom is het boeiend welke boeken hij gelezen en van aantekeningen voorzien heeft in de tijd waarin hij zich voorbereidde op de lezingen over hét dogmatisch leerboek bij uitstek dat een iedere ‘hoogleraar in wording’ becommentarieerd moest hebben, de ‘Vier boeken der Sententiën’ van Petrus Lombardus. Hij deed dat in Erfurt, voordat hij voor de tweede keer (en deze keer voorgoed) naar Wittenberg geroepen werd.

Voordat het hier te bespreken boek verscheen, wisten ook specialisten in het Lutheronderzoek vrij weinig over deze fase in zijn theologische ontwikkeling. Otto Scheel schrijft in zijn - verder zeer grondige - werk *Martin Luther. Vom Katholizismus zur Reformation, zweiter Band: Im Kloster* (Tübingen 1917): “Het lijkt er op dat Luther ook geschriften van Bernardus van Clairvaux gelezen heeft“ („Auch Bernhard scheint ihm [Luther] aus eigener Anschauung bekannt zu sein“, p. 218), en: “Het is noch aantoonbaar noch bijzonder waarschijnlijk dat hij alle boeken die hij noemt, werkelijk gelezen en tot zijn beschikking gehad heeft.“ („Daß er alle von ihm genannten Bücher gelesen und zur Hand gehabt habe, ist weder nachweisbar noch besonders wahrscheinlich“, p. 219). Martin Brecht zegt in zijn biografie *Martin Luther. Sein Weg zur Reformation 1483 - 1521*, een standaardwerk: “Er is maar weinig tastbaar van wat Luther verder theologisch gedaan of gelezen heeft. In het bijzonder is vrij onbekend waar hij in de jaren 1511/12 mee bezig was.“ („Über Luthers sonstige theologische Arbeit oder auch Lektüre ist nur wenig Greifbares bekannt. Insbesondere bleibt weithin dunkel, womit sich Luther in den Jahren 1511/12 beschäftigte.“ (p. 101).

In het jaar 1893 had Georg Buchwald in deel 9 van de *Weimarer Ausgabe* de kanttekeningen van Luther uitgegeven, die kort ervoor in de Ratsschulbibliothek in Zwickau ontdekt waren. Het ging hierbij om drie delen, waarvan een met kleinere geschriften van Augustinus, om een bundel, waarin de geschriften ‘De trinitate’ en ‘De civitate Dei’ van Augustinus

samengevoegd waren, en om een editie van de ‘Sententiae’ van Petrus Lombardus (p. XV). Maar deze editie voldoet niet meer. Als men de aantekeningen in de editie van Matsuura bekijkt, vindt men vaak de opmerking dat kanttekeningen van Luther over het hoofd zijn gezien of niet belangrijk genoeg gevonden werden (“fehlt WA”). Hoe Matsuura zelf aan het werk gegaan is, beschrijft hij aan het einde van zijn inleiding (pp. CXLIV – CXLVII). Hij neemt bijvoorbeeld ook onderstrepingen van Luthers hand op en drukt de teksten, die door Luther becommentarieerd werden, letterlijk af, zoals ze in het door hem opgespoord exemplaar van een geschrift staan.

Het is niet verbazingwekkend dat deze lacune van het Lutheronderzoek zo lang open gebleven is. De Japanse germanist Jun Matsuura moest door heel Europa reizen om de bewaard gebleven boeken uit de bibliotheek van het Erfurter convent van de Augustijnen eremieten op te sporen en in deze werken aantekeningen van de hand van Luther te zoeken. Decennia lang moest hij monnikenwerk doen om te reconstrueren welke boeken de jonge wetenschapper tot zijn beschikking had. Al in het jaar 1984 had hij een grondig artikel gepubliceerd op basis van aantekeningen van Luthers hand die hij in Erfurt en in Berlijn had kunnen opsporen. Toen al had hij voorheen onbekende notities van Luther met betrekking tot geschriften van William van Ockham gevonden en beschreven. Maar zoals Matsuura zelf zegt, zijn dit artikel en daarna verschenen bijdragen van zijn hand door het boek dat nu verschenen is achterhaald.

Dit in het jaar 2009 gedrukte grote werk is gebaseerd op een zeer zorgvuldig, onvermoeibaar sporenonderzoek. Om met de inleiding te beginnen, zij bevat een zorgvuldige schets van de geschiedenis van het convent van de Augustijnen eremieten in Erfurt en diens bibliotheek (pp. XXI – XLVI). Intensief heeft Matsuura zich bezig gehouden met Luthers handschrift, omdat hij diens kanttekeningen op een betrouwbare wijze wilde kunnen dateren (pp. XLVII – LVIII). Hij heeft verder zijn werkwijze en de handbibliotheek die hem steeds ter beschikking stond, gereconstrueerd (pp. LVIII – CXL). Twee voorbeelden moeten volstaan om duidelijk te maken welke immense moeite zich de editor getroost heeft. Om te toetsen op welke wijze Luther geprobeerd heeft een betrouwbare tekst van de ‘Sententiae’ van Petrus Lombardus als grondslag van zijn eigen commentaar te verkrijgen, vergeleek Matsuura alle toen beschikbare drukken van dit werk (p. LX). Bovendien vergeleek hij Luthers inspanning voor het verkrijgen van tekstkritisch betrouwbare teksten met de resultaten van talrijke humanisten (pp. LXXVIII – LXXX). Samenvattend kan men met voeg en recht beweren dat al de inleiding tot dit boek een ware schatkamer is.

Maar nu een overzicht over de inhoud van het gehele werk. Op een woord vooraf (p. VII – X) en een inhoudsopgave (pp. XI – XIV) volgen een

inleiding (pp. XV – CXLIX) en lijsten van de gebruikte afkortingen (pp. CLI – CLIV), aangehaalde bibliografieën en naslagwerken (pp. CLIV – CLIII), handschriften en drukken tot 1511 (pp. CLIX – CCIX), handschriften en drukken vanaf 1512 inclusief nieuwere edities (pp. CCIX – CCXXVII) en de secundaire literatuur (pp. CCXXVII – CCXLIV). Registers van bijbelplaatsen (pp. CCXLV – CCXLVIII) en namen van auteurs benevens de titels van hun werken, waarin kanttekeningen van Luther gevonden konden worden, ronden deze belangrijke introductie af. De resultaten zijn op de bladzijden 1- 727 afgedrukt. De boeken met gebruikerssporen van de hand van Luther, die Matsuura heeft kunnen achterhalen, worden steeds zeer precies bibliographisch beschreven. De moderne gebruiker, die immers normaliter niet in staat is de handexemplaren van Luther zelf te raadplegen, kan daardoor over de schouder van de Erfurter theoloog mee kijken, terwijl deze beklemtoont wat hij belangrijk vindt, indelende opmerkingen invoegt, kortom terwijl hij zich met een tekst bezighoudt. Maar heel sporadisch sluipt er een miniem foutje in. Jun Matsuura heeft met deze editie een tot nu toe veel te weinig bekende fase in het theologische wordingsproces van Luther op een voorbeeldige wijze ontsloten. Hij heeft een immense prestatie volbracht, waarvoor het Lutheronderzoek hem veel dank verschuldigd is.

Christoph Burger